

Lucyna Czechowska

11. Małżeństwo z rozsądku? Opieszale partnerstwo strategiczne UE–Indie

Abstract: Some significant similarities in values and the democratic system itself as well as extraordinary number of common bodies and dialogues notwithstanding, the relationship between the European Union and India lends itself to a rather unenthusiastic qualification as a static, reluctant and even disappointing bilateralism. Both actors seem to acknowledge one another's status as major international players, but cannot reach the cohesion about one another's role (to be) played in shaping contemporary international affairs. The first question that this chapter seeks to address is how the interplay of (largely weak) strategic goals and roles convergence has so far shaped partners' cooperation willingness. It also examines two foundations of trust between the partners: mutual understanding and respect. Moreover, the chapter provides the detailed analysis of factors that determine actors' cooperation sustainability and offers insights into why the highly potential Indo-European partnership has so far ranked amongst world's most disappointing underachievers.

Keywords: European Union, India, strategic partnership, cooperation willingness, cooperation sustainability

1. Wprowadzenie

Indie były w gronie pierwszych państw, które ustanowiły stosunki dyplomatyczne z Europejską Wspólnotą Gospodarczą (EWG), co spowodowane było prowadzonymi ówczas (notabene zakończonymi fiaskiem) negocjacjami akcesyjnymi pomiędzy integrującą się Europą a Wielką Brytanią (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 76). Relatywnie

wczesne wzajemne zainteresowanie miało czysto gospodarcze podłoże. Dopiero zakończenie zimnej wojny oraz głębokie przeobrażenia wewnętrzne obu partnerów – gospodarcza liberalizacja Indii, powstanie Unii Europejskiej (UE) – stworzyły warunki do poszerzenia obszarów współpracy. Kolejne dwie dekady przyniosły okrzepnięcie pozycji międzynarodowej aktorów, co znalazło swoje odzwierciedlenie w podniesieniu statusu ich relacji do partnerstwa strategicznego.

Poniższy rozdział przedstawia analizę czynników, które determinują poziom gotowości partnerów do współpracy, poziom jej ugruntowania oraz wzajemnego zaufania, dając wgląd w to, dlaczego pomimo dużego potencjału partnerstwo UE–Indie do tej pory plasuje się wśród najbardziej rozczarowujących przedsięwzięć tego typu na świecie. W badaniach zastosowano metody mieszane (*mixed methods research*, MMR), a zatem podejście zakładające zintegrowane użycie metod ilościowych i jakościowych. Przede wszystkim wykorzystano ilościową i jakościową analizę treści, analizę narracji strategicznych oraz analizę statystyczną.

2. Gotowość do współpracy

Indyjski ambasador został akredytowany przy EWG w 1962 roku, niemniej przez pierwsze trzy dekady bilateralne interakcje były raczej sporadyczne. Podstawowe ramy współpracy politycznej zostały ustanowione dopiero we *Wspólnym oświadczeniu UE–Indie w sprawie dialogu politycznego* z roku 1993 oraz *Umowie o współpracy na rzecz partnerstwa i rozwoju* z 1994. Do pierwszej – nieudanej – próby podniesienia relacji na wyższy poziom doszło w 1996 roku, kiedy Komisja Europejska (KE) wydała komunikat pt. *Wzmocnione partnerstwo UE–Indie* (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 153–154). Przełom wieków umocnił unijne zainteresowanie tak Azją, jak i samymi Indiami¹. Impulsem do

---

¹ Europejska Strategia Bezpieczeństwa z 2003 roku wskazała na potrzebę rozwijania partnerstw strategicznych z Japonią, Chinami, Kanadą i Indiami, obok istniejących powiązań z USA i Rosją.

rzeczywistego podniesienia rangi relacji było jednak dopiero tzw. wielkie rozszerzenie² oraz wydany w czerwcu 2004 roku Komunikat Komisji Europejskiej pt. Partnerstwo strategiczne Indie–UE. „Sześć tygodni później, w szczegółowej 31-stronnicowej odpowiedzi na Komunikat KE – pierwszym indyjskim dokumencie strategicznym odnośnie do relacji z podmiotem zewnętrznym – New Delhi zaprezentowało szereg propozycji mających na celu bardziej systematyczne interakcje z Unią Europejską” (Jain, 2014, s. 6). Swoją decyzję partnerzy ogłosili podczas szczytu w Hadze w listopadzie 2004 roku, jednak stosowne manifesty fundacyjne podpisali dopiero rok później. W ramach trwającej ponad pół wieku relacji tylko nieco ponad dekadę można, zgodnie z metodologią projektu, uznać za efektywny wiek partnerstwa.

W ciągu 11 lat, jakie upłynęły od ustanowienia między stronami partnerstwa strategicznego, Unia i Indie podpisały 35 bilateralnych dokumentów, w tym jedną deklarację ustanawiającą partnerstwo strategiczne i dwa plany działań, dziewięć umów międzynarodowych, 13 deklaracji i memorandumów, dwa programy, dwa raporty implementacyjne oraz sześć oświadczeń prasowych (SPG, 2018a, s. 23–25). Poziom legalizacji jest tu więc wysoki, jednakże liczba dokumentów w przeliczeniu na rok (2,91) – przeciętna.

Zasięg współpracy należy z kolei uznać za szeroki. Jakościowa analiza treści trzech dokumentów stanowiących podstawę rzezczonego partnerstwa wskazała na osiem domen bilateralnej współpracy. Deklaracja polityczna z 2005 roku wymieniła w tym kontekście: pogłębianie dialogu i współpracy politycznej, wzmocnienie dialogu i współpracy gospodarczej, rozwijanie handlu i inwestycji oraz zbliżanie ludzi i kultur (*Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*, 2005). Uzupełniający ją plan działań dodał wzmocnienie dialogu oraz mechanizmów konsultacyjnych (*India-EU strategic partnership joint action plan*, 2005), z kolei plan działań z 2008 roku uwzględnił także promowanie pokoju i wszechstronnego bezpieczeństwa, zrównoważonego

---

² Wschodnia ekspansja EU została uznana przez Indie za szansę intensywniejszego zaangażowania w relacje z krajami rozwijającymi się znacznie szybciej niż stare państwa członkowskie, w krajach tych Indie były dotychczas tylko nieznacznie obecne (Chaudhuri, Chadha, 2006, s. 15).

rozwoju oraz badań i technologii (*Global partners for global challenges: The EU-India Joint Action Plan (JAP)*, 2008, s. 3–5). Ilościowa analiza treści potwierdziła, że najbardziej wyrazistą domeną kooperacji unijno-indyjskiej jest gospodarka (46%).

Reasumując, chociaż rzeczzone partnerstwo strategiczne ma solidne podstawy prawne oraz, przynajmniej w założeniach, szeroki zasięg współpracy, w istocie jednak gotowość współpracy zdaje się w pełni występować tylko w zakresie relacji gospodarczych (Jain, 2014, s. 8).

2.1. Konwergencja celów strategicznych

Choć dogłębna analiza porównawcza celów strategicznych polityki zagranicznej UE i Indii nie była dotychczas przedmiotem wielu naukowych opracowań, generalny brak konwergencji pomiędzy dążeniami aktorów (Baroova, 2007, s. 733; Allen, 2013, s. 576; Jain, 2014, s. 9) wzmiankowany był przez niejednego badacza. Wnioski płynące z badania treści manifestów wzbogacone analizą strategicznych narracji stron są zbieżne z powyższymi ustaleniami, choć mniej kategoryczne. W ich świetle partnerstwo UE–Indie cechuje się dodatnią, ale umiarkowaną (agregowaną) wartością konwergencji (0,212). Analizy dokonano na podstawie trzech bilateralnych dokumentów strategicznych, 25 unijnych manifestów, a także dziesięciu unilateralnych dokumentów Indii. Z racji braku indyjskiego dokumentu pełniącego rolę strategii, a mówiąc szerzej braku tradycji oficjalnego ogłaszania intencji dotyczących zewnętrznej polityki Indii (Gupta, 2011), uznano, że najlepszym źródłem danych za okres 2004–2014 są Sprawozdania dla Narodu, czyli podsumowania osiągnięć wydawane przez ówczesną koalicję rządzącą – Zjednoczony Sojusz Postępowy (UPA). W 2014 roku nowym premierem Indii został Narendra Modi, jego strategiczne cele i stanowiska znalazły odzwierciedlenie w starannie zaaranżowanych wizytach oraz oficjalnym wydaniu wystąpień dotyczących polityki zagranicznej³ (patrz: aneks 11.1.).

³ Ze względu na długość i strukturę tej kompilacji w celu analizy treści publikacja została podzielona na dwie części: dotyczącą roku 2014 i 2015.

Tabela 11.1. Zestawienie najbardziej wyrazistych celów strategicznych polityki granicznej Unii Europejskiej i Indii w latach 2004–2015

Cele strategiczne Unii Europejskiej			Cele strategiczne Indii		
pozy- cja	nazwa	wyrazi- stość	pozy- cja	nazwa	wyrazi- stość
1	Współpraca z globalnymi i regionalnymi organizacjami	10,75%	1	Współpraca z globalnymi i regionalnymi organizacjami	10,66%
2	Rozwój ENP	7,47%	2	Współpraca z państwami SAARC	9,66%
3	Rozszerzenie UE	6,28%	3	Bezpieczna, stabilna i prosperująca Afryka	2,86%
4	Bezpieczna, stabilna i prosperująca Afryka	5,71%	4	Współpraca Indie–UE	2,18%
5	Bardziej efektywna i zdolna do działania Europa	2,71%	5	Współpraca z Chinami	1,82%
6	Bezpieczny, stabilny i prosperujący Bliski Wschód	2,00%	6	Przewodnia rola Azji w XXI wieku	1,66%
7	Współpraca z partnerami strategicznymi	1,76%	7	Współpraca z partnerami strategicznymi	1,47%
8	Współpraca z Rosją	1,09%	8	Bezpieczny, stabilny i prosperujący Bliski Wschód	1,44%
9	Współpraca z USA	1,00%	9	Współpraca z Ameryką Łacińską i Karaibami	1,41%
10	Bezpieczny, stabilny i prosperujący Iran	1,00%	10	Współpraca z Azją Środkową	1,14%

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy treści dokumentów strategicznych (zob. aneks 11.1.); pełne wyniki analizy są dostępne online (SPG, 2018c).

Spośród 16 najbardziej wyrazistych celów i stanowisk aktorów tylko dwie pozycje – współpraca Indie–UE oraz bezpieczna, stabilna i prosperująca Afryka (*Global partners for global challenges: The EU–India Joint Action Plan (JAP)*, 2008, s. 3) – można uznać za pokrywające się. Nie bez znaczenia jest także fakt, że zarówno w gronie dążeń komplementarnych, jak i kompatybilnych lub konkurencyjnych znalazło się po siedem pozycji, przy czym bardziej wyraziste są te przypisane do drugiej grupy. Najbardziej wyrazistym celem spośród dążeń komplementarnych jest bezpieczny, stabilny i prosperujący Bliski Wschód, gdzie

na uwagę zasługują przede wszystkim spójne stanowisko stron wobec procesu pokojowego (Council of the EU, 2004, s. 26–27; UPA, 2006, s. 63). W dalszej kolejności należy wymienić współpracę z partnerami strategicznymi, których lista dla obu stron w dużej mierze jest podobna (Grevi, Khandekar, b.d.w.; Kumar, Pradhan, Sibal, Bedi, Ganguly, 2011), a także w sposób wyszczególniony współpracę z Chinami (Godement, Parello-Plesner, Richard, 2011; Chakravarty, 2014, s. 153–154), Ameryką Łacińską i Karaibami, Rosją (Schmidt-Felzmann, 2016; Mohan, 2006, s. 5), Stanami Zjednoczonymi oraz Azją Środkową (Khandekar, 2011a, s. 1–2). Z oczywistych względów każdy z aktorów poświęcił sporo uwagi własnemu sąsiedztwu. Dlatego też w ramach trzeciej kategorii celów znajdziemy ważne dla jednej ze stron i praktycznie niezauważalne dla drugiej pozycje: rozwój Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (ENP), rozszerzenie UE oraz współpracę z państwami Południowoazjatyckiego Stowarzyszenia Współpracy Regionalnej (SAARC). Przy czym warto pamiętać, że częścią tego ostatniego dążenia są także relacje z Pakistanem, które stanowią dla UE i Indii kość niezgody (Khandekar, 2012, s. 2). Najbardziej wyrazistym celem konkurencyjnym – a jednocześnie najbardziej wyrazistą pozycją ujętą w tabeli 11.1. – jest z kolei współpraca z globalnymi i regionalnymi organizacjami, której najważniejszą składową są pełne napięcie interakcje na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) (Jain, 2012, s. 37–38) oraz różne stanowiska wobec NATO (Sikri, 2009, s. 4). W sprzeczności ze sobą stoją także – faworyzowana przez New Delhi – przewodnia rola Azji w XXI wieku oraz – promowana przez UE – bardziej efektywna i zdolna do działania Europa (Jain, 2012, s. 31). Konkurencyjne działania prowadzili partnerzy także wobec Iranu (patrz: podrozdział „Zaufanie”). Odbiciem dużej rozbieżności sedna dążeń międzynarodowych obu stron jest ujemna wartość zasięgu konwergencji (-0,094) (SPG, 2018c).

Tabela 11.2. Zestawienie najbardziej wyrazistych zagadnień podnoszonych w polityce zagranicznej Unii Europejskiej i Indii w latach 2004–2015

Zagadnienia Unii Europejskiej			Zagadnienia Indii		
<i>pozy- cja</i>	<i>nazwa</i>	<i>wyrazi- stość</i>	<i>pozy- cja</i>	<i>nazwa</i>	<i>wyrazi- stość</i>
1	Demokracja, dobre rządy i reformy	9,65%	1	Wzrost ekonomiczny i prosperita	5,36%
2	Prawa człowieka i społeczeństwo obywatelskie	7,66%	2	Dialog	4,92%
3	Pokój i bezpieczeństwo, zapobieganie i zarządzanie konfliktami	5,80%	3	Pokój i bezpieczeństwo, zapobieganie i zarządzanie konfliktami	4,62%
4	Dialog	5,75%	4	Opieka społeczna i zabezpieczenie społeczne	4,46%
5	Migracje	5,33%	5	Środowisko naturalne i zmiany klimatu	4,41%
6	Reguły w systemie międzynarodowym	4,56%	6	Transport, turystyka i budowanie powiązań	4,19%
7	Pomoc	4,28%	7	Handel, dostęp do rynku, cła, otoczenie prawne	3,89%
8	Terroryzm	2,90%	8	Demokracja, dobre rządy i reformy	3,84%
9	Zwalczanie przestępczości i współpraca policyjna	2,66%	9	Współpraca kulturalna i wzajemna świadomość	3,40%
10	Wzrost ekonomiczny i prosperita	2,47%	10	Energia	3,35%

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy treści dokumentów strategicznych (zob. aneks 11.1.); pełne wyniki analizy są dostępne online (SPG, 2018c).

Choć na pierwszy rzut oka może się wydawać, że wszystkie pozycje przedstawione w tabeli 11.2. są zagadnieniami pokrywającymi się, wzbogacenie analizy treści analizą strategicznych narracji ujawnia jednak pewne rozbieżności. Niektóre z nich odzwierciedlają różne rozumienie tych samych terminów, inne konkurencyjne sposoby osiągnięcia stanu idealnego. Poziom dysonansu był wystarczająco wysoki, aby uznać zagadnienie za konkurujące tylko w przypadku reguł w systemie międzynarodowym. Największe niezgodności widać w podejściu do

suwerenności i sankcji (*Report on the Implementation of the European Security Strategy. Providing Security in a Changing World*, 2008, s. 2; Mawdsley, 2014, s. 6–7), a także multilateralizmu (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 5). W kolejnych sześciu przypadkach – pokoju i bezpieczeństwa, zapobiegania i zarządzania konfliktami (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 5 i 173); praw człowieka i społeczeństwa obywatelskiego (Bajpai, Basit, Krishnappa, 2014, s. 245); opieki społecznej i zabezpieczenia społecznego; handlu, dostępu do rynku, ceł, otoczenia prawnego (Orbie, Khorana, 2015, s. 253); środowiska naturalnego i zmian klimatu oraz terroryzmu (Jain, 2014, s. 14) – rozbieżności były łagodniejsze, stąd przydzielono je do kategorii zagadnień komplementarnych. Pozostałe dziewięć pozycji można opisać jako pokrywające się, ale często asymetryczne pod względem wyrazistości. Reasumując, zasięg konwergencji zagadnień jest stosunkowo wysoki (0,688) (SPG, 2018c).

2.2. Konwergencja ról strategicznych

We wszystkich elementach modelu analitycznego PIPR, pozwalającego na ocenę symetrii ról międzynarodowych aktorów poprzez oszacowanie potęgi (*power*), wpływu (*influence*), obecności (*presence*) oraz strategicznego znaczenia (*strategic relevance*), strona unijna góruje nad stroną indyjską (SPG, 2018c).

Unia Europejska została zakwalifikowana w projekcie jako organizacja o cechach ponadnarodowych o globalnym zasięgu, Indie z kolei jako większa regionalna potęga. Pozbawiona podstawowego – militarnego – aspektu tradycyjnej *hard power* UE bez wątpienia posiada zdolność do zmiany zachowań innych aktorów sceny politycznej oraz zachowania własnego kierunku działania. Owa zdolność nie mieści się także w ogólnie uznanej definicji *soft power*, jako że europejskie przyciąganie kulturowe ma ograniczony zasięg. Spośród pojawiających się w tym kontekście określeń warto przywołać: *civilian power* (Duchene, 1972) czy *power through trade* (Meunier, Nicolaidis, 2006), jednakże najbardziej rozpowszechniony jest termin *normative power*. Koncepcja normatywnej potęgi Europy koncentruje się na etycznym i ideowym wymiarze polityki zagranicznej. Jej punktem odniesienia są kosmopoli-

tyczne traktaty prawa międzynarodowego (Manners, 2006, s. 170–173), promujące wzmocnienie międzynarodowego systemu prawnego (Sjursen, 2006), oraz europejskie normy (Orbie, Khorana, 2015, s. 256–60). Unia posiada także cechy *structural power* (Holden, 2009), czego wyrazem są przede wszystkim mechanizmy ENP czy formuła *interregionalizmu* obecna w relacjach z Ameryką Łacińską. Z kolei Indie same siebie często pozycjonują jako *hard power* – „*soft power* dla Hindusów znaczy brak potęgi” (Jain, 2014, s. 17), choć ich *soft power*⁴ ma także spory potencjał. W narracji strategicznej New Delhi pojawiają się dodatkowo terminy: *synthesising power*, *didactic or exemplary power* oraz *alternative power* (Sullivan, 2015). Przemiany demokratyczne, jakie dokonały się w ostatnich latach w Myanmarze oraz Nepalu, a także rola Indii w sformułowaniu ich konstytucji (Chakravarty, 2014, s. 148–150) świadczą natomiast na rzecz indyjskiej *normative power*. Co więcej, przewodnia rola w Ruchu Państw Niezaangażowanych (NAM) oraz współtworzenie BRICS może być przykładem emanacji indyjskiej *structural power* (Billington, 2014).

W zakresie poszczególnych składowych wpływu przewaga UE nie była jednoznaczna. W całym okresie badawczym Indie przewyższały Unię pod względem wielkości populacji oraz wydatków militarnych w stosunku do wysokości PKB. Równie stała była unijna przewaga w zakresie PKB oraz wartości wydatków wojskowych w liczbach bezwzględnych. Wraz z kolejnymi rozszerzeniami unijne terytorium zaczęło także górować nad indyjskim. Odwrotny trend dokonał się we wzroście gospodarczym. O ile w 1962 roku przewaga należała do państw EWG, o tyle w latach 2004 i 2015 zdecydowanie do Indii (SPG, 2018c).

W przypadku relacji UE–Indie nie można mówić o obecności geograficznej – ulokowane w Azji Południowej Indie oraz zajmująca większą część Europy Unia nie są sąsiadami – można jednak zauważyć pewne elementy obecności przedmiotowej. Stosunkowo długi rodowód ma indyjska obecność dyplomatyczna w Europie. Istniejąca od 1947 roku

---

⁴ Zasięg oddziaływania hinduizmu i buddyzmu, posługiwanie się hindi, a także joga, indyjska medycyna naturalna oraz *Bollywood* przekraczają granice Republiki Indii nie tylko w kręgach najbliższego sąsiedztwa (Modi, 2017).

Ambasada Republiki Indii w Brukseli w 1962 roku rozszerzyła swoją właściwość na EWG (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 43). UE zdecydowała się na utworzenie swojej delegatury w New Delhi dopiero dwie dekady później – w roku 1983 (Delegation of the European Union to India and Bhutan, 2017). Inicjatywy EWG w dziedzinie edukacji i nauki (obecność kulturalno-społeczna) w Indiach sięgają 1989 roku, gdy zainicjowano program wymiany studentów i kadry naukowej (Potyrała, 2011, s. 173). Indyjskie działania są zdecydowanie młodsze, pojawiły się bowiem w minionej dekadzie (patrz: podrozdział „Zaufanie”). Podobnie indyjska obecność ekonomiczna w UE jest zauważalna dopiero po 2004 roku, przy czym najwyższą pozycją na liście unijnych partnerów handlowych było dotychczas ósme miejsce (EC, 2012). Z kolei UE jest największym partnerem handlowym Indii, odpowiadającym w roku 2015 za 13% ogólnego handlu Indii (EEAS, 2016, s. 2).

Potencjalnie pozytywne oddziaływania asymetrii ról międzynarodowych aktorów na ich chęć do współpracy zostały zniwelowane przez niski poziom konwergencji ich narracji strategicznych. Zgodnie ze słowami Rajendry Jaina:

Pomimo dziesięcioletniego partnerstwa strategicznego obojgu nie udało się przekształcić wspólnych wartości we wspólne interesy i we wspólne priorytety ze względu na duże rozbieżności w poglądach na świat, mentalności i praktycznych programach, ponieważ oba podmioty są na różnych poziomach społeczno-gospodarczego rozwoju, pochodzą z dwóch różnych środowisk geopolitycznych i mają różne priorytety geograficzne i geopolityczne (Jain, 2014, s. 9).

Pisząc obrazowo, Indie upraszczają świat do jego XIX-wiecznej, westfalskiej wersji, Unia zaś zbyt optymistycznie zakłada uniwersalność XXI-wiecznej postnowoczesności, właściwej praktycznie tylko jej samej. Choć więc w warstwie formalnej można doszukać się pewnych podobieństw wizji, dla przykładu obie strony promują wzmocnienie międzynarodowego systemu opartego na zasadach oraz multilateralizm, w praktyce rozumieją je jednak odmiennie. Strona unijna skłonna jest, co prawda, przekazać w ręce *wschodzących potęg* część odpowie-

działności za światowy porządek, uważa jednak, że powinien być on utrzymywany według reguł ustanowionych przez zachodni świat i przy pomocy zdominowanych przez Europejczyków instytucji (Jain, 2014, s. 11). Indie miotają się z kolei pomiędzy postawą zgody na hegemoniczne normy i instytucje po to, aby stać się częścią elitarnego klubu globalnych graczy, oraz buntu wobec przestarzałego porządku i solidarności wobec krajów rozwijających się (Sullivan, 2015, s. 15). Wzajemna percepcja partnerów także bywa niespójna. Bruksela waha się, czy traktować Indie jako regionalnego lidera, globalnego gracza czy zaledwie handlowego partnera (Khandekar, 2011b, s. 3). Wydaje się zauroczona pozycją *wschodzącej gospodarki* i nie dostrzega, że Indie zarówno mentalne, jak i materialne nadal są państwem rozwijającym się (Mawdsley, 2014, s. 1). Co ważne, niedomagania Unii w prowadzeniu spójnej i skutecznej polityki zagranicznej oraz kryzys w strefie euro (Jain, 2014, s. 9 i 17) powodują, że „indyjska administracja nie widzi obecnie UE jako wiarygodnego aktora politycznego” (Khandekar, 2011b, s. 3). Trudno oczekiwać, aby dotychczas zdecydowanie preferująca bilateralne stosunki z państwami członkowskimi Republika Indii doceniła w najbliższym czasie unikalność unijnej konstrukcji.

3. Zaufanie

Poziom wzajemnego zaufania między partnerami jest funkcją zrozumienia i szacunku. O ile w kwestiach równorzędnego sposobu podejmowania decyzji, akceptacji dla różnic kulturowych oraz instytucji i inicjatyw promujących wzajemne zrozumienie relacji unijno-indyjskiej nic nie można zarzucić, o tyle odnotowane praktyki podważające interesy partnera na arenie międzynarodowej wskazują na niedostateczny dla partnerstwa strategicznego poziom wzajemnego szacunku, a co za tym idzie także zaufania.

Jak podkreślają sami zainteresowani: „UE oraz Indie, które posiadają bogate i zróżnicowane tradycje kulturowe, rozpoznają kulturę jako ważny instrument wspierania ścisłej współpracy [...]” (*India-EU strategic partnership joint action plan*, 2005, s. 7). Zbliżanie pomiędzy ludźmi

oraz kulturami realizowane jest przede wszystkim poprzez: organizację tematycznych imprez kulturalnych związanych z kinem, muzyką, tańcem i literaturą (np. obchody Międzynarodowego Dnia Jogi czy Festiwal Europalia.India) oraz umożliwianie dialogu pomiędzy przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego (np. Okrągły Stół UE–Indie), analitykami i środowiskami akademickimi (np. Forum Indie–UE), a także studentami (program Erasmus Mundus). Partnerzy dołożyli również starań, aby promować wzajemne zrozumienie poprzez rozwój studiów europejskich i indyjskich prowadzonych przez centra studiów unijnych w Indiach oraz centra studiów współczesnych Indii w Unii (Jain, 2014, s. 17). Jako że kwestie kulturalne znajdują się nadal w gestii państw członkowskich, rola Delegatury UE w New Delhi sprowadza się najczęściej do koordynowania działań narodowych misji dyplomatycznych oraz centrów kultury, które niekiedy współpracują poprzez Narodowe Instytuty Kultury w UE (EUNIC) (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 186). Choć badacze wskazują, że na poziomie społeczeństw wiedza na temat partnera jest wciąż niewielka (Khandekar, 2011b, s. 4), na poziomie kontaktów oficjalnych w ciągu jedenastu badanych lat nie odnotowano dyplomatycznych gaf lub zniewag.

Najważniejsze bilateralne manifesty aż pięciokrotnie podkreślają, że podstawą unijno-indyjskiego dialogu jest duch równości i wzajemnego szacunku, oraz że samo podniesienie relacji do rangi partnerstwa strategicznego oznacza „jakościową transformację polegającą na angażowaniu się w roli równych partnerów” (*Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*, 2005, s. 1).

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, Indie i Unia Europejska w wielu kwestiach o znaczeniu globalnym zajmują różne lub nie w pełni komplementarne stanowiska. W kilku przypadkach taka rozbieżność przełożyła się na zachowania podważające wyraziste cele strategiczne partnera. Stronie indyjskiej najtrudniej jest zaakceptować unijne wsparcie okazywane Pakistanowi. Dla przykładu, „[k]onkluzje Rady z grudnia 2008 odnośnie do ataków terrorystycznych w Bombaju dały New Delhi wrażenie, że UE stanęła po pakistańskiej stronie poprzez zwiększenie pomocy do tego państwa zamiast sympatyzowania z indyjskimi ofiarami” (Khandekar, 2011b, s. 2). „W kwestii polityki tendencja

UE do utrzymywania »równoodległej pozycji wobec Indii i Pakistanu« w jej oświadczeniach na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ zamiast wspierania »indyjskiej demokracji, sekularyzacji i pluralizmu« przeciwko »transgranicznemu terroryzmowi, podważeniu i destabilizacji« nie jest doceniona przez Indie” (Ram, 2002, s. 2005). Z drugiej strony za sprzeczne z elementarnymi interesami Unii uznawane są przejawy współpracy Indii z opresyjnymi reżimami. Indie „powstrzymały się od współpracy z Zachodem w międzynarodowych kwestiach, takich jak program nuklearny Iranu, Międzynarodowy Trybunał Karny czy Libia” (Khorana, Garcia, 2013, s. 688). Co więcej, kiedy UE nałożyła na Iran sankcje, rząd w New Delhi nie tylko do nich nie dołączył, a wręcz skorzystał z politycznej izolacji Teheranu i wzmocnił swoje powiązania ekonomiczne i energetyczne z tym państwem (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 167, 306, 349).

4. Ugruntowanie współpracy

O ugruntowaniu współpracy unijno-indyjskiej świadczy otwarty charakter ich kooperacji oraz zaangażowanie instytucjonalne (szczególnie po stronie UE), niemniej cieniem kładzie się na niej niewielka odporność na kryzysy.

W deklaracji politycznej z 2005 roku aktorzy wyraźnie stwierdzają dalekosiężny charakter swoich dążeń: „W uznaniu naszego strategicznego partnerstwa i naszej wspólnej odpowiedzialności za przyczynienie się do międzynarodowego pokoju, bezpieczeństwa i dobrobytu, przyjęliśmy dzisiaj kompleksowy i wybiegający w przyszłość plan działania” (*Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*, 2005, s. 1). Potwierdzeniem powyższych słów jest także brak jakiegokolwiek czasowego ograniczenia ich relacji.

Jednostronne zaangażowanie instytucjonalne Unii można uznać za wysokie. Co prawda struktura Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych (EEAS) nie przewiduje osobnego koordynatora czy departamentu zajmującego się wyłącznie Indiami – właściwy wydział dotyczy także Nepalu, Bangladeszu i Butanu oraz kwestii regionalnych (EEAS, 2017)

– jednakże w roku 2012 wzmocnieniu uległa obsada kadrowa ds. politycznych Delegatury UE w New Delhi (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 183). Począwszy od 2007 roku, istnieje także Delegacja Parlamentu Europejskiego do Indii (EP, 2017, s. 1). Co więcej, strona unijna powołała szereg osobnych instytucji służących rzeczonemu partnerstwu, w tym m.in.: Europejskie Centrum Biznesu i Technologii (EBTC) oraz Europejską Grupę Biznesu (EC, 2007). Z unijnego budżetu finansowana jest także Katedra Jeana Monneta w New Delhi oraz centra studiów UE–Indie. Po stronie unijnej z całą pewnością można także mówić o konkretnym zaangażowaniu finansowym. W okresie 2007–2013 Unia przyznała kwotę 365 mln euro na rozwój bilateralnej współpracy z Indiami w ramach Instrumentu Współpracy Rozwojowej (Vandewalle, 2015, s. 21–22). Według Pascaline Winand wewnętrzna organizacja Ministerstwa Spraw Zewnętrznych Indii (MEA), która Wielką Brytanię, Francję i Niemcy wyodrębnia z samej UE oraz państw Europy Zachodniej i Środkowej, utrudnia stronom spójne interakcje (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 177–178). Poza utrzymującym się brakiem dostępu unijnych dyplomatów do sekretarza spraw zagranicznych powodem niezadowolenia są także braki w zasobach kadrowych i finansowych Ambasady Republiki Indii w Brukseli (Jain, 2014, s. 20). Co więcej, chociaż w roku 2008 niższa izba indyjskiego parlamentu ustanowiła Parlamentarną Grupę Przyjaźni z Parlamentem Europejskim, nie została ona wznowiona po wyborach z 2009 roku i pomimo próśb ze strony unijnej do końca 2015 roku sytuacja ta nie uległa zmianie (EP, 2017, s. 1). W odpowiedzi na sukces EBTC Indie stworzyły własną instytucję o podobnym modelu działania – Indyjskie Centrum Biznesu i Technologii (IBTC) w Europie (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 179, 187). Zgromadzone dane nie wskazują na istnienie finansowego zaangażowania po stronie indyjskiej.

Bez wątpienia wspólne aktywności partnerów cechują się szerokim zasięgiem. Wśród najważniejszych obszarów ich działalności można wymienić: zapobieganie oraz łagodzenie skutków zmian klimatu (np. wspólny program roboczy na rzecz energii, czystego rozwoju i zmian klimatu) (EC, 2017), działania na rzecz zrównoważonego rozwoju (np. program na rzecz wydajności zasobów Himalajów) (Potyrała, 2011, s.

177), współpracę naukowo-techniczną oraz badawczą (np. Indyjsko-Europejskie Partnerstwo na rzecz Rozwoju i Innowacji) (Delegation of the European Union to India and Bhutan, 2017), a także inicjatywy w dziedzinie edukacji (np. Erasmus+), ochrony zdrowia (dotowanie przez UE kampanii antynarkotykowej w Indiach) (Potyrała, 2011, s. 173–176), lotnictwa cywilnego (EC, 2006) oraz wspólną inicjatywę na rzecz wzmocnienia handlu i inwestycji (Mandelson, 2005). W kwestiach międzynarodowych przykładem kooperacji może być zwalczanie piractwa u wybrzeży Somalii w ramach operacji Atalanta (Racine, 2012, s. 34) oraz współdziałanie podczas maoistycznych niepokojów w Nepalu, co stanowiło wyjątek w postawie Indii, które bez entuzjazmu patrzą na próby unijnego zaangażowania w bezpieczeństwo Azji Południowej (Jain, 2014, s. 15). Nie można w tym miejscu jednak zapominać, że *Szeroko zakrojona umowa o handlu i inwestycji* (BTIA), czyli najbardziej newralgiczne wspólne przedsięwzięcie aktorów, od 2007 roku pozostaje w fazie negocjacji. Niemożność znalezienia kompromisu przez pełną dekadę najdobitniej świadczy o braku wymiernych skutków dwustronnej współpracy. Problem z wdrożeniem zawartych umów także kładzie się cieniem na ugruntowanym charakterze współpracy. W istocie unijno-indyjskie partnerstwo, mimo zawarcia umów, memorandumów czy deklaracji odnośnie do prawie każdej dziedziny wspólnego zainteresowania, rzadko wychodzi poza „prowadzenie dialogu, wymianę informacji lub konsultacje przy niewielkim działaniu wynikającym z dyskusji” (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 194).

Na poziomie gestów i symboli obie strony wykazały się wobec siebie lojalnością w sytuacji kryzysów pochodzących z zewnątrz. Indie wielokrotnie otrzymywały fundusze z unijnej pomocy humanitarnej, m.in. w przypadku „cyklonu Orissa w 1999 roku, trzęsienia ziemi w Gujarat w 2001 roku, tsunami w 2004 roku, trzęsienia ziemi w Dżammu i Kaszmirze w 2005 roku, powodzi w Bihar w 2008 roku oraz cyklonu Phailin w 2013 roku” (Vandewalle, 2015, s. 21–2). Partnerzy byli także solidarni w obliczu ataków terrorystycznych. Strona unijna wyraziła ubolewanie na wieść o wydarzeniach w Varanasi w 2006 roku (Council of the EU, 2006) oraz w Bombaju w 2011 roku (EP, 2011), z kolei strona indyjska w związku z atakami mającymi miejsce w 2005

roku w Londynie (Singh, 2005) oraz w 2015 roku w Paryżu (Mukherjee, 2015). Premier Indii przekazał także Europie życzenia szybkiego rozwiązania kryzysu w eurostrefie (Prime Minister of India, 2012). Bez echa przeszedł z kolei kryzys migracyjny, jaki dotknął UE pod koniec okresu badawczego projektu.

Kryterium wewnętrznego kryzysu spełnia nierozwiązana do końca 2015 roku sprawa dwóch żołnierzy włoskiej marynarki wojennej oskarżonych o spowodowanie śmierci dwóch indyjskich rybaków. Incydent z 15 lutego 2012 roku spowodował poważne napięcia dyplomatyczne pomiędzy Indiami a Włochami, w które począwszy od jesieni 2014 roku zaangażowała się także unijna dyplomacja oraz Parlament Europejski. Osłą sporu stała się najpierw właściwa jurysdykcja, a w późniejszym okresie przestrzeganie praw człowieka wobec włoskich żołnierzy (EP, 2015) oraz niewywiązanie się ze zobowiązań przez włoski rząd (MEA, 2013). Poważne spory toczą także partnerzy w kwestiach gospodarczych, czego dowodem są zarówno sprawy rozpatrywane w ramach Światowej Organizacji Handlu, jak i przedłużające się negocjacje nad BTIA (Mazur, 2016; Wouters, Goddeeris, Natens, Ciortuz, 2014).

4.1. Wyjątkowe powiązania

W przypadku rzeczonego partnerstwa strategicznego możemy mówić o wyjątkowych powiązaniach opartych na wspólnych wartościach oraz pozytywnych doświadczeniach historycznych. Nie odnotowano z kolei przykładu znaczącej personalizacji polityki zagranicznej. O tym, jak ważną podstawę relacji UE–Indie stanowi przywiązanie do tych samych wartości, świadczy aż pięciokrotne przywołanie rzeczonej kwestii w bilateralnych dokumentach strategicznych. Aktorzy wymieniają w tym kontekście: demokrację, pluralizm, prawa człowieka i praworządność, a także: „dążenie do postępu gospodarczego i dobrobytu naszych narodów w spokojnym, stabilnym i bezpiecznym środowisku globalnym” (*Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*, 2005, s. 1) oraz „niezależne sądownictwo i media” (*India-EU strategic partnership joint action plan*, 2005, s. 2). Strony manifestowały także wagę powiązań historycznych. Dla przykładu w roku 2005 premier Manmohan

Singh (2005) powiedział: „Przez wieki, na długo przed rozpoczęciem epoki kolonialnej, Hindusi i Europejczycy zajmowali się handlem. Indie miały cywilizacyjne i handlowe powiązania z różnymi narodami w Europie. Musimy opierać się na tych powiązaniach, odnawiając ekonomiczne, społeczne i kulturowe podstawy naszego związku”. W ocenie środowisk naukowych i analitycznych na wzajemnych relacjach dalece bardziej ciążyą czasy kolonialne oraz powiązania ze światem anglosaskim (Chaudhuri, Chadha, 2006, s. 14).

4.2. Regularyzowany, bilateralny, strategiczny interakcjonizm

Partnerstwo unijno-indyjskie należy do relacji podlegających średnio zaawansowanemu uregulowaniu, cechujących się imponującą architekturą z niewykorzystanym potencjałem. Posiada ono, co prawda, najwyższą liczbę wspólnych ciał (16) ze wszystkich przebadanych w projekcie przypadków, jednakże żadne z nich nie ma kompetencji do podejmowania decyzji. Podobnie sytuacja wygląda w kwestii bilateralnych spotkań. Chociaż interakcje odbywają się na wszystkich szczeblach i wielokrotnie mają charakter ustandaryzowany, nie wyróżniają się dużą częstotliwością. Powyższy obraz dopełnia – funkcjonujący za ledwie w formule dwustronnych konsultacji – mechanizm rozstrzygania sporów.

Najważniejszym wspólnym ciałem jest powołana na mocy umowy z 1994 roku Wspólna Komisja Indie–UE, w której kompetencjach leżą wszystkie zagadnienia dwustronnych relacji poza sprawami politycznymi. Komisja spotyka się na szczeblu wyższych urzędników, aby przygotowywać pod względem merytorycznym bilateralne szczyty oraz dokonywać przeglądu implementacji decyzji podjętych na wyższym szczeblu (*India-EU strategic partnership joint action plan*, 2005, s. 2). Kompetencje koordynacyjne posiadają także Komitet Sterujący Nauki i Technologii Indie–UE (Liikanen, 2004) oraz Wspólny Komitet Współpracy Celnej (JCCC) (EC, 2010). Z kolei 13 grup roboczych ma już tylko kompetencje konsultacyjne. Dotychczas powołano grupy robocze w następujących obszarach: przemysłu przetwórstwa żywności, farmaceutyki oraz biotechnologii, rolnictwa i produktów morskich,

spraw sanitarnych i fitosanitarnych oraz technicznych barier w handlu (*India-EU strategic partnership joint action plan*, 2005), terroryzmu, kwestii konsularnych, tekstyliów i odzieży, energii (MEA, 2015), technologii informacyjnych i komunikacyjnych, środowiska naturalnego (EEAS, 2016), społeczeństwa informacyjnego (Liikanen, 2004), polityki przemysłowej (EC, 2012) oraz stali (ESPO, 2013).

Pierwsze mechanizmy regularnych spotkań – coroczne interakcje na szczeblu ministrów – zainaugurowano w 1994 roku. 23. Spotkanie Ministrów Indie–EU odbyło się w styczniu 2013 roku (MEA, 2015), co dowodzi, że ich częstotliwość była niekiedy większa niż zakładano, szczególnie że znane są także przypadki odwoływania lub przekładania wizyt w ostatniej chwili (Khandekar, 2011b, s. 5). Wraz z wkroczeniem w XXI wiek strony ustanowiły mechanizm corocznych szczytów na najwyższym szczeblu. Zaprojektowaną regularność udało się partnerom utrzymać tylko w latach 2000–2010 (Potyrała, 2011, s. 168). Szczyt zaplanowany na rok 2011 odbył się z rocznym opóźnieniem, a szczyt, który z założenia powinien być zwołany w 2013 roku, doszedł do skutku dopiero w marcu 2016 roku. Począwszy od 2011 roku ustanowiono dodatkowo konsultacje w zakresie polityki zagranicznej na szczeblu sekretarzy⁵ (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 193). Bardzo ważny element architektury ustandaryzowanych spotkań stanowią dwustronne sektorowe dialogi, z których większość odbywać się powinna raz na rok. W praktyce ich aktywność jest bardzo zróżnicowana, wraz z całkowitym marazmem części z nich⁶. Dotychczas ustanowiono dialogi w następujących obszarach: społeczeństwa informacyjnego (*India-EU strategic partnership joint action plan*, 2005, s. 7), technologii informacyjnych i komunikacyjnych, bezpieczeństwa cybernetycznego, zwalczania piractwa, nierozprzestrzeniania się broni oraz rozbrojenia, usług finansowych, makroekonomii, kultury (MEA, 2015), szkolnictwa wyższego oraz wymian akademickich, energii, środowiska naturalnego,

⁵ Dotąd odnotowano trzy spotkania w tym formacie: w listopadzie 2011 roku, lipcu 2012 oraz styczniu 2014 (MEA, 2015).

⁶ Od lat nie odbyły się spotkania w formacie dialogu odnośnie do cel, technologii informacyjnych i komunikacyjnych, tekstyliów, przemysłu, przetwórstwa żywności, farmaceutyki oraz biotechnologii (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 193).

rolnictwa, czystego rozwoju i zmian klimatu, nauki i innowacji, farmaceutyki oraz biotechnologii, statystyki, kontaktów międzyludzkich (EC, 2013), praw człowieka, bezpieczeństwa (EC, 2010), handlu (Delegation of the European Union to India and Bhutan, 2017), edukacji (EC, 2008), promowania języków, dialogu międzykulturowego i wielojęzyczności (EC, 2009), lotnictwa cywilnego (*Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*, 2005, s. 2), migracji i mobilności (EEAS, 2016), zatrudnienia i spraw społecznych, a także dwa odnośnie do terroryzmu (ESPO, 2013). Ich uzupełnieniem są spotkania wyższych urzędników, a także ekspertów, przedstawicieli biznesu, think thanków, organizacji pozarządowych itd. w następujących formułach: Forum Środowiskowego UE–Indie, Forum Indie–UE (MEA, 2015), Okrągłego Stołu Społeczeństwa Obywatelskiego, Okrągłego Stołu Liderów Biznesu oraz kontaktów pomiędzy indyjskim i unijnym koordynatorami ds. terroryzmu (*Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*, 2005, s. 1). Stosunki polityczne są również wzmacniane poprzez odbywające się od 1981 roku wizyty parlamentarne. Wskutek praktycznej nieobecności grupy przyjaźni po stronie indyjskiej opierały się one głównie na wizytach europarlamentarzystów w Indiach (Khandekar, 2011b, s. 4) oraz przewodniczącego Lok Sabha w Strasburgu lub Luksemburgu.

Warto wspomnieć także o istniejących formułach sprzyjających nieformalnemu aspektowi interakcji pomiędzy przedstawicielami obydwu stron, w tym trwających niekiedy nawet tydzień programach wizyt organizowanych przez Komisję Europejską, Parlament Europejski i EEAS dla indyjskich instytucji biznesowych, rządowych i pozarządowych (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 186) oraz dziennikarzy. Opracowania naukowe i analityczne nieodmiennie wskazują jednak na deficyt interakcji pomiędzy politykami wyższego szczebla, którzy spotykają się prawie wyłącznie podczas szczytów (Khandekar, 2012, s. 2).

Analiza ilościowa ukazała dominację interakcji na poziomie specjalistów (SPG, 2018b), co powinno pozytywnie przekładać się na ich merytoryczny charakter. „Odbywanie dyskusji i podejmowanie decyzji wyłącznie na poziomie urzędniczym ma jednak także swoje wady. Bez zaangażowania ministrów i komisarzy nie ma komu przedstawiać decyzji na forum publicznym, a zatem [ich] widoczność nieuchron-

nie cierpi” (Winand, Vicziany, Datar, 2015, s. 181). Co więcej, „rozpowszechnienie mechanizmów konsultacji – doroczny szczyt, dialog ministerialny na temat spraw zagranicznych oraz 27 dialogów – prawdopodobnie doprowadziło do zmęczenia tą formułą” (Jain, 2014, s. 10). W efekcie częstotliwość interakcji pomiędzy stronami w badanym okresie cechowała się dużymi amplitudami – od 13 spotkań w roku 2007 do dwóch rocznie w latach 2014–2015. Średnia częstotliwość kontaktów wyniosła ostatecznie 6,42, co jest porównywalne do przypadku kontrolnego (sześć spotkań pomiędzy UE a Brazylią w 2013 roku) (SPG, 2018b). Częstotliwość interakcji pomiędzy UE a Republiką Indii można uznać za umiarkowaną.

Interesujący jest antycypowany mechanizm rozstrzygania sporów między partnerami. Umowa o współpracy z 1994 roku w artykule 3. pkt 6.1. ustanawia, co prawda, dwustronny mechanizm konsultacyjny, niemniej strony uściśliły, że zaproponowane rozwiązania „pozostają bez uszczerbku dla praw i obowiązków Umawiających się Stron wynikających z GATT, które w przypadku jakichkolwiek niezgodności pozostają nadrzędne” (*Cooperation Agreement between the European Community and the Republic of India on partnership and development*, 1994).

5. Podsumowanie

Rozbieżne wizje świata oraz swojego miejsca w nim są prawdopodobnie największą przeszkodą w rozwoju relacji pomiędzy aktorami. W powiązaniu z niską konwergencją celów strategicznych przekładają się na niemożność wyznaczenia do wspólnej realizacji konkretnych i mierzalnych zadań. W efekcie partnerstwo strategiczne UE–Indie nie tyle zmierza ku zaplanowanej przyszłości, co toczy się siłą bezwładu. Sytuacji nie poprawiają także pojawiające się po obu stronach przypadki podważania strategicznych interesów partnera oraz wewnętrzne niesnaski. Należy się spodziewać, że wymiana handlowa i współpraca gospodarcza będą dalej owocnie rozwijane, niewiele wskazuje jednak na to, że pozostałe sfery dwustronnej kooperacji, szczególnie wspól-

praca polityczna, nabiorą realnych kształtów. Zwłaszcza że konkurencją dla Unii Europejskiej są w tym względzie nie tylko inni globalni gracze, ale i poszczególne państwa członkowskie działające w ramach swych uprawnień poza strukturami UE.

Bibliografia

- Allen D. (2013). The EU and India: Strategic Partners but Not a Strategic Partnership. W: E. Kirchner, T. Christiansen, K. Jørgensen, P. B. Murray (red.), *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations* (s. 571–86). Basingstoke: Palgrave Macmillan UK.
- Bajpai K., Basit S., Krishnappa V. (2014). *India's Grand Strategy. History, Theory, Cases*. New Delhi: Routledge.
- Baroova S. (2007). The Emerging Strategic Partnership between India and the EU: A Critical Appraisal, *European Law Journal*, 13(6), 732–749.
- Billington M. (2014). BRICS in Motion to Form the New International Community. *Executive Intelligence Review*, 41(35), 12–15.
- Chakravarty P. R. (2014). India's Foreign Policy in the Neighbourhood. *Indian Foreign Affairs Journal*, 9(2), 142–157.
- Chaudhuri S., Chadha G. K. (2006). Partner or Protectionist? India's View of Europe. *European Business Forum Debate*, 26, 14–15.
- Cooperation Agreement between the European Community and the Republic of India on Partnership and Development*. (1994, August 27). Pobrane z: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:21994A0827\(01\)&qid=1490866324393&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:21994A0827(01)&qid=1490866324393&from=EN).
- Council of the EU. (2004, December 17). *Presidency Conclusions. Declaration on the Middle East Peace Process*. Brussels. Pobrane z: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/january/tradoc_121092.pdf.
- Council of the EU. (2004, November 8). *Joint Press Statement*. Hague. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-04-315_en.htm.
- Council of the EU. (2006, March 13). *Declaration by the Presidency on Behalf of the European Union with Regard to Recent Terrorist Attacks in India*. Brussels. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_PESC-06-44_en.htm.

- Delegation of the European Union to India and Bhutan. (2017, October 17). *India and the EU*. Pobrane z: https://eeas.europa.eu/delegations/india/670/india-and-the-eu_en.
- Duchene F. (1972). Europe's Role in World Peace. W: R. Mayne (red.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead* (s. 32–47). London: Fontana.
- EC. (2006, November 23). *The EU and India Agree to Strengthen Cooperation in Civil Aviation*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-06-1619_en.htm.
- EC. (2007, November 29). *EU-India Summit: Setting the Path for a Growing Strategic Partnership*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-1810_en.htm.
- EC. (2008, November 12). *European Commission and Government of India Sign Joint Declaration on Policy Dialogue in Education*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-08-1695_en.htm.
- EC. (2009, March 6). *Eu, India, Both with 23 Official Languages, Sign Joint Declaration on Multilingualism*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-362_en.htm.
- EC. (2010, June 21). *EU-India Relations: General Background Note*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-265_en.htm.
- EC. (2012, February 10). *EU-India Summit Factsheet (New Delhi, 10 February 2012)*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-86_en.htm.
- EC. (2013, January 29). *EU-India Relations*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-44_en.htm.
- EC. (2017, March 31). *Climate Change Cooperation with Non-EU Countries. India*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/clima/policies/international/cooperation/india_en.
- EEAS. (2016, March 29). *Factsheet EU-India Relations*. Pobrane z: http://eeas.europa.eu/archives/docs/factsheets/docs/eu-india_factsheet_en.pdf.
- EEAS. (2017, February 1). *HQ Organisation Chart*. Pobrane z: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/organisation_chart_february_2017.pdf.
- EP. (2011, July 14). *European Parliament Condemns Terrorist Attacks in Mumbai*. Pobrane z: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20110714IPR24008/european-parliament-condemns-terrorist-attacks-in-mumbai>.

- EP. (2015, January 15). *European Parliament Resolution of 15 January 2015 on the Case of the Two Italian 'Marò'*. Pobrane z: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/d-in/dv/0316_04/0316_04en.pdf.
- EP. (2017). *Delegation for Relations with India (D-IN)*. Pobrane z: <http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/121645/Summary%20of%20D-IN%20activities%202009-2014.pdf>.
- ESPO. (2013, June). *EU-India*. Pobrane z: <http://strategicpartnerships.eu/pays/eu-india/>.
- Godement F., Parello-Plesner J., Richard A. (2011, July). *The Scramble for Europe*. London: European Council on Foreign Relations. Pobrane z: http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR37_Scramble_For_Europe_AW_v4.pdf.
- Grevi G., Khandekar (b.d.w.) *Mapping EU Strategic Partnerships*. Pobrane z: http://fride.org/descarga/Mapping_Book.pdf.
- Gupta A. (2011, October 20). *An Indian Security Strategy*. Pobrane z: <http://thediplomat.com/2011/10/an-indian-security-strategy/>.
- Holden P. (2009). *In Search of Structural Power. EU Aid Policy as a Global Political Instrument*. Farnham: Ashgate.
- India-EU Strategic Partnership Joint Action Plan*. (2005, September 7). New Delhi. Pobrane 10 marca 2017 roku z http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-05-223_en.htm.
- Jain R. K. (2012). The European Union as a Global Power: Indian Perceptions. *Perspectives*, 20(2), 31–44.
- Jain R. K. (2014). India-EU Strategic Partnership: Perceptions and Perspectives. *NFG Working Paper*, 10, 1–25.
- Khandekar G. (2011a). *Central Asia on New Delhi's Geostrategic Radar*. Pobrane z: http://www.eucentralasia.eu/uploads/tx_icticontent/Commentary_04.pdf.
- Khandekar G. (2011b). The EU and India: A Loveless Arranged Marriage. *Policy Brief*, 90, 1–5.
- Khandekar G. (2012). The EU-India Summit: On the Threshold of Change. *ESPO Policy Brief*, 1, 1–5.
- Khorana S., Garcia M. (2013). European Union-India Trade Negotiations: One Step Forward, One Back? *Journal of Common Market Studies*, 51(4), 684–700.
- Kumar S., Pradhan S. D., Sibal K., Bedi R., Ganguly B. (2011, November).

- India's Strategic Partners: A Comparative Assessment*. Pobrane z: http://www.fnsr.org/files/Indias_Strategic.pdf.
- Liikanen E. (2004, March 25). *EU-India Opportunities: The IST Programme*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-04-151_en.htm.
- Mandelson P. (2005, January 13). *The Global Economic Agenda: Europe and India's Challenge*. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-05-10_en.htm.
- Manners I. (2006). The European Union as a Normative Power: A Response to Thomas Diez. *Millennium Millennium: Journal of International Studies*, 35(1), 167–180.
- Mawdsley E. (2014, October). Development and the India-EU Strategic Partnership: Missing Incentives and Divergent Identities. *ESPO Policy Brief*, 14, 1–9.
- Mazur G. (2016). EU-India Bilateral Trade and Investment Agreement – Stumbling Blocks on the Way to Consensus. *Research Papers of Wrocław University of Economics*, 447, 55–66.
- MEA. (2013, March 12). *Press Statement on the Italian Marines Issue*. Pobrane z: http://www.mea.gov.in/press-releases.htm?dtl/21341/Press_statement_on_the_Italian_Marines_issue.
- MEA. (2015, July 16). *India – EU Relations*. Pobrane z: http://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/India-EU_Relations_Website_Brief_-July_16__2015.pdf.
- Meunier S., Nicolaidis K. (2006). The European Union as a Conflicted Trade Power. *Journal of European Public Policy*, 13(6), 906–925.
- Modi N. (2017, April 4). *Prime Minister Narendra Modi. Select Speeches on Foreign Policy 2014–2015*. New Delhi. Pobrane 11 maja 2017 roku z http://mea.gov.in/PM_SpeechBook_2014-25/?page=6.
- Mohan C. R. (2006, May 26). India's New Foreign Policy Strategy. *Draft Paper Presented at a Seminar in Beijing by China Reform Forum and the Carnegie Endowment for International Peace*. Beijing.
- Mukherjee S. P. (2015, January 7). *The President of India Strongly Condemns the Terrorist Attack on a Media Office in Paris*. Pobrane z: <http://presidentofindia.nic.in/press-release-detail.htm?1305>.
- Orbie J., Khorana S. (2015, September). Normative Versus Market Power Europe? The EU-India Trade Agreement. *Asia Europe Journal*, 13 253–264.

- Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*. (2005, September 7). New Delhi. Pobrane 10 marca 2017 roku z http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-05-224_en.htm.
- Potyrała A. (2011). Strategiczne partnerstwo Unia Europejska–Indie – w oczekiwaniu na przełom. *Przegląd Strategiczny*, 1, 167–182.
- Prime Minister of India. (2012, February 10). *Statement by the Prime Minister at the Joint Media Interaction at 12th India-EU Summit*. Pobrane z: <http://pib.nic.in/newsite/erelease.aspx>.
- Racine J. (2012). The EU, India and Non-traditional Security: Convergences and Challenges. W: L. Peral, V. Sakhuja (red.), *The EU-India Partnership: Time to Go Strategic?* (s. 25–38). Paris: Institute for Security Studies European Union.
- Ram A. N. (2002), India and the European Union in the New Millennium. W: R. K. Jain (red.), *India and the European Union in the 21st Century*. Delhi: Radiant Publishers.
- Report on the Implementation of the European Security Strategy. Providing Security in a Changing World*. (2008, December 11). Pobrane 10 marca 2017 roku z http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/press-data/EN/reports/104630.pdf.
- Schmidt-Felzmann A. (2016, February 3). The Breakdown of the EU’s Strategic Partnership with Russia: From Strategic Patience Towards a Strategic Failure. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(1), 99–127.
- Sikri R. (2009). *Challenge and Strategy. Rethinking India’s Foreign Policy*. New Delhi: SAGE Publications India.
- Singh M. (2005, September 7). *PM’s Keynote Address at the India-EU Business Summit*. Pobrane z: <http://pib.nic.in/newsite/erelease.aspx>.
- Sjursen H. (2006). *Civilian or Military Power? /The European Union at a Crossroads*. London: Routledge.
- SPG. (2018a). *List of All Bilateral Manifestos within SPaSIO Project*. Pobrane z <http://www.spg.umk.pl/datasets/>.
- SPG. (2018b). *List of Formal Bilateral Meetings EU-India*. Pobrane z <http://www.spg.umk.pl/datasets/>.
- SPG. (2018c). *Strategic Goals and Strategic Roles Convergence EU-India*. Pobrane z <http://www.spg.umk.pl/datasets/>.
- Sullivan K. (2015). India’s Ambivalent Projection of Self as a Global Power:

- Between Compliance and Resistance. W: K. Sullivan (red.), *Completing Visions of India in World Politics. India's Rise Beyond the West* (s. 15–33). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- UPA. (2006). *Report to the People – UPA Government 2004–2006*. New Delhi. Pobrane 11 maja 2017 roku z <http://archivepmo.nic.in/drmanmohan-singh/UPA%20book%202004-06.pdf>.
- Vandewalle L. (2015, March). *EU-India Relations: Time to Shift into Higher Gear*. Pobrane z http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/d-in/dv/0316_02_1/0316_02_1en.pdf.
- Winand P., Vicziány M., Datar P. (2015). *The European Union and India. Rhetoric or Meaningful Partnership?* Cheltenham–Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Wouters J., Goddeeris I., Natens B., Ciortuz F. (2014). Some Critical Issues in the EU-India Free Trade Agreement Negotiations. *European Law Journal*, 20(6), 848–869.

Aneks 11.1. Wykaz jedno- oraz dwustronnych dokumentów strategicznych Unii Europejskiej i Indii w latach 2004–2015

Strategiczne dokumenty bilateralne w latach 2004–2015

- Global Partners for Global Challenges: The EU-India Joint Action Plan (JAP)*. (2008, September 29). Marseille. Pobrane z: http://eeas.europa.eu/archives/docs/india/sum09_08/joint_action_plan_2008_en.pdf.
- India-EU Strategic Partnership Joint Action Plan*. (2005, September 7). New Delhi. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-05-223_en.htm.
- Political Declaration on the India-EU Strategic Partnership*. (2005, September 7). New Delhi. Pobrane z: http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-05-224_en.htm.

Strategiczne dokumenty Unii Europejskiej w latach 2004–2015

- Council of the EU. (2004, June 18). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10679-2004-REV-2/en/pdf>.

- Council of the EU. (2004, December 17). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/EC16.17-12.04_16238.en04.pdf.
- Council of the EU. (2005, June 17). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/85349.pdf.
- Council of the EU. (2005, December 16). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/87642.pdf.
- Council of the EU. (2006, June 16). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/90111.pdf.
- Council of the EU. (2006, December 15). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/92202.pdf.
- Council of the EU. (2007, June 22). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/94932.pdf.
- Council of the EU. (2007, December 14). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.europa.rs/upload/documents/conclusions_14dec.pdf.
- Council of the EU. (2008, June 20). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/101346.pdf.
- Council of the EU. (2008, December 12). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/104692.pdf.
- Council of the EU. (2009, June 19). *Presidency Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/108622.pdf.
- European Council. (2009, December 11). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/111877.pdf.
- European Council. (2010, June 17). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13-2010-REV-1/en/pdf>.

- European Council. (2010, December 17). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/118578.pdf.
- European Council. (2011, June 24). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/123075.pdf.
- European Council. (2011, December 9). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/126714.pdf.
- European Council. (2012, June 29). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/131388.pdf.
- European Council. (2012, December 14). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/134353.pdf.
- European Council. (2013, June 28). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/137634.pdf.
- European Council. (2013, December 20). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/140245.pdf.
- European Council. (2014, June 27). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/143478.pdf.
- European Council. (2014, December 18). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/146411.pdf.
- European Council. (2015, June 25). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/26-euco-conclusions/>.
- European Council. (2015, December 18). *Conclusions*. Brussels. Pobrane z: <http://www.consilium.europa.eu/media/21669/201512-euco-conclusions.pdf>.
- Report on the Implementation of the European Security Strategy. Providing Security in a Changing World.* (2008, December 11). Pobrane z: <http://>

www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/reports/104630.pdf.

Strategiczne dokumenty Indii w latach 2004–2015

- Modi N. (2017, April 4). *Prime Minister Narendra Modi. Select Speeches on Foreign Policy 2014–2015*. New Delhi. Pobrane z: http://mea.gov.in/PM_SpeechBook_2014-25/?page=6.
- UPA. (2005). *Report to the People – UPA Government 2004–2005*. New Delhi. Pobrane z: <http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/UPA%20Achievement%202004-05.pdf>.
- UPA. (2006). *Report to the People – UPA Government 2004–2006*. New Delhi. Pobrane z: <http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/UPA%20book%202004-06.pdf>.
- UPA. (2007). *Report to the People – UPA Government 2004–2007*. New Delhi. Pobrane z: http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/upa_en_2004-07.pdf.
- UPA. (2008). *Report to the People – UPA Government 2004–2008*. New Delhi. Pobrane z: http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/upa_en_2004-08.pdf.
- UPA. (2010). *Report to the People – UPA Government 2009–2010*. New Delhi. Pobrane z: http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/english_report_01.06.10.pdf.
- UPA. (2011, May 22). *Report to the People – UPA Government 2010–2011*. New Delhi. Pobrane z: http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/upa_english_22.05.11.pdf.
- UPA. (2012). *Report to the People – UPA Government 2011–2012*. New Delhi. Pobrane z: <http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/getdoc.php?id=XJHYTM327.pdf>.
- UPA. (2013). *Report to the People – UPA Government 2012–2013*. New Delhi. Pobrane z: http://archivepmo.nic.in/drmanmohansingh/report_to_people/2012-2013/report_PMO_English.pdf.